

MIKULÁŠ MILAN

Výskumný ústav pedagogický

Keď skúmame príčiny existencie náboženských prežitkov v socialistickej spoločnosti, správne poukazujeme na ekonomické prežitky, vplyv kapitalistického sveta, nebezpečenstvo imperialistickej agresie a pod. Omnoho menšiu pozornosť však venujeme otázkam gnozeologickým. V tejto súvislosti treba upozorniť, že „naši filozofi sa prevažne zaoberajú gnozeológiou pravdy, ale gnozeológiou omylu, najmä náboženských predstáv sa nezaoberajú temer vôbec“.¹ S touto otázkou sa máme vyrovnáť v prvom rade, aby vedeckoateistická výchova bola účinnejšia. Otázka, akým spôsobom a kedy sa medzi poznanie človeka zakorení omyl, z akých príčin sa udržuje, keď jeho sociálne korene sú v podstate likvidované, patrí medzi prvoradé otázky poznania náboženstva z psychologической stránky. Zodpovedať otázku, aké sú možnosti votrenia sa omylu do poznania človeka, nie je úlohou tohto príspevku. Upozorňujeme na ňu v súvislosti s niektorými skutočnosťami výchovy detí predškolského veku.

KLADNÉ METÓDY ELEMENTÁRNEJ VÝCHOVY K VEDECKÉMU SVETOVÉMU NÁZORU

Ako možno dieťa naučiť hociktorej reči, tak ho za určitých podmienok možno priviesť k hociktorému náboženstvu, alebo vychovať ho ako ateistu. Tu neexistuje žiadna špecifickosť podľa rodu. Môže vzývať Budhu, Alaha, kresťanského boha v katolíckom, pravoslávnom alebo protestantskom vydaní, duchov v pralese a pod., len nech ich vzývajú okolo neho tiež dospelí a podchytiť jeho detskú fantáziu, vnímavosť a zvedavosť — špecifický náboženský cit neexistuje. Ak dieťa nebude svedkom vykonávania obradov, nebude vedieť o nich. Neskôr vo vyššom veku, keď sa s nimi zoznámi, už nebudú mať oporu v spomienkach z prvých dojmov a obrady — ak nepôsobí útlak a usmerňovaná nevedomosť v podmienkach útľaku — nezapustila hlbšie korene. Je to opačná požiadavka k požiadavke náboženstva: čím prv o tézach náboženstva poučovať a viesť deti k obradom, aby boli ich svedkami a vykonávateľmi.

Už veľmi skoro, súčasne so začiatkami vývinu druhej signálovej sústavy a v niektorých prvkoch i skôr, dieťa začína byť citlivé na osobné krivdy, spoločenskú spravodlivosť voči vrstovníkom, požaduje rovnosť. Uprednostňovanie súrodenca, vrstovníka, pocituje s nevôľou. Nesprávne metódy privykania, nevhodné a pritom dôsledné vyžadovanie uznávania autority dospelých vedú k otupeniu detského spoločenského citu, k strate detskej dôvery k dospelým, k podvoleniu sa krivde a nespravodlivosti v živote, k pasivite voči vykorisťovaniu v kapitalistickom poriadku, k strachu pred trestom božím a pod. Preto v útľom jaselskom veku je dôležité nepotlačiť, ale pestovať detský cit pre spoločenskú spravodlivosť. Je to základ výchovy kolektívneho človeka, ktorý je citlivý a hrdý na spoločenskú rovnosť a spravodlivosť, morálne náročný voči sebe i iným, mravne žijúci nie zo strachu pred trestom, ale na základe uvedomenia spoločenskej prospešnosti svojho konania. S jeho citmi bude nezrovnateľná náboženská podpora spoločenskej triednej nespravodlivosti a bude bojovníkom za objektívny súlad medzi zájmami spoločenskými a individuálnymi. V období do konca jaselského veku, t. j. asi

¹ I. A. Kryvel'ov, *Sociálne a gnozeologické korene náboženstva*, Moskva 1957. Seminár Věšvázovej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov.

3 rokov, detské konanie je silne pod vplyvmi citov. City neprestávajú ovplyvňovať ľudské konanie po celý život. Vo fáze citového vývinu dieťaťa je nutné vyvarovať sa fixovania citov na neskutočné, vybájené postavy a tézy náboženstva.

Pre dovšetkým treba viesť dieťa k reálnemu životu. Už skoro s prvými zábleskami vedomia vznikne v dieťati aj vedomá snaha po vyrovnaní sa s dospelými, ich činom, výtvorom. Ale tomu prekáža telesná i duševná nerozvinutosť. Ostáva kompromis: hry, hračky, svet rozprávok. Dieťa vie, že hračka a hra nie je skutočnosť, ale hrá sa, akoby to bola skutočnosť. Tak isto je to s rozprávkami. Dospelý by to mal tiež vedieť a mal by šetriť detský zmysel pre skutočnosť. Nezamieňajme rozprávku za skutočnosť, neklamme dieťa!

Detskú snahu po poznaní treba uspokojovať. Na otázky odpovedať pravdivo. Nepri spôsobovať odpovede až tak, že sa ich pravdivosť prekrúti. Deti nepoznajú skutočnosť sveta a nemajú skúsenosti. Ale si často dobre pamätajú tvrdenie dospelého, ktorý si získal ich dôveru. Samostatný úsudok nemajú, ale bránia prijaté tvrdenia a nedajú sa ľahko presvedčiť o opaku. Vodíme deti predškolského veku na výstavy, starajme sa o vývin ich estetického vnemu. Navštevujme múzeá, najmä prírodovedné oddelenia, ktoré sú studnicou poznania. Nedajme sa myliť, že dieťa nám hoci hneď po návšteve alebo na druhý deň nevie povedať, čo videlo. Obyčajne sa z toho uzatvára, že návšteva múzea, videny obraz alebo pamiatka nezanechali žiadnu stopu, nijaký dojem v dieťati, pretože o tom nerozpráva. To je omyl! Dieťa v predškolskom veku je vnímavé, ale aktívneho výrazu po spôsobe dospelých málo schopné, takže vôbec nie je správne usudzovať z toho, keď nám pestro neporozpráva čo videlo, že nevnímalo a nepamätá si nič. Tejto chyby v úsudku sa často dopúšťajú učitelia. Myslia si, že si žiak pamätá len to, čo vie okamžite na povel reprodukovať. U detí predškolského veku často až neskôr sa môžeme presvedčiť, čo si odniesli, čo si zapamätali a čo vyvolalo v nich dojem. Prenikavosť prvých dojmov, ich hĺbka a emočné podfarbenie vedie deti neskôr v staršom veku k bohatosti záujmov.

Deti skoro, v 4—5 rokoch, s veľkým záujmom dávajú otázky, nad ktorými sa dospelý neraz pozastaví. Prvej vážne povedanej odpovedi dieťa uverí najviac. Prečo by sme nepodchytili detskú zvedavosť a neodpovedali pravdivo hneď, len čo sa dieťa prvý raz pýta? A ďalej, i keď sa nepýta, môžeme vyprovokovať záujem a uspokojiť ho. V osnovách materských škôl je uvedené, aby učiteľky poučali najmenších o prírode a kladli základy budúceho svetonázoru primeraným spôsobom, lebo deti sa o ne zaujímajú! Je dôležité, aby našli správnu mieru pre primeraný spôsob a nerobili z detí nasilu „deti“. V pokuse, v ktorom som si zhromaždil hlúčok 5—6-ročných detí, ukazoval som obrázky z paleontológie a vysvetľoval vznik Zeme; bolo jasné, že deti rady počúvajú o vývine Zeme a života. Deti sa živo zaujímali tiež o vesmír, astronómiu, austronautiku, prvého sovietskeho astronauta Gagarina, o sputniky, luníky, rakety a pod. Pritom ich nijako neodrádzalo, že si nevedeli predstaviť guľatosť zeme a pod.! Bolo plno otázok a v deťoch ostala kultúrna stopa, ktorej kladný účinok sa prejaví, keď sa stretnú s vývinovou náukou na vyššom stupni rozumového vývoja. Priamo navrhujem takéto poučania „hravým spôsobom“ do osnov materských škôl. Keby sme natrvalo pripustili terajšiu prax, t. j. ponechali živelnosti odpovede na otázky detí, to by znamenalo, že sme bez boja vyprázdnilí kľúčovú pozíciu bojiska o predvýchovu k vedeckému svetonázoru. Treba si získať dôveru dieťaťa, naučiť ho sebadôvere, vstěpovať mu presvedčenie, že to, čo nechápe dnes, pochopí v neskoršom veku. Treba mu vstěpovať, že svet je poznateľný. To je nepostrádateľná vlastnosť, ktorú sme povinní vypestovať u dieťaťa rastúceho do komunistickej spoločnosti. Predpokladom vypestovania tejto vlastnosti je výchova bez strachu.

Tam kde je strach (a s ním spojené utrpenie), vyvierajúci z nevedomosti, je aj náboženstvo. Strach, ktorý stvoril bohov, je dôsledkom nevedomosti. Tento strach, keď už vznikol, je vo vývoji hamovkou poznávania podstaty sveta a organizátori náboženstva na jeho pestovaní majú preto mimoriadny záujem. Vo všetkých náboženstvách má strach dôležitú úlohu. Avšak iba vzbudením strachu nemožno dieťa, ani dospelého človeka získať pre náboženstvo trvale. V tom je slabina náboženskej výchovy a sila výchovy k poznaniu materiálnej podstaty javov v prírode a spoločnosti, v spoločnosti oslobodenej od vykorisťovania a útlaku. *Metóda strachu v službách náboženskej propagandy má dve dialekticky spojené stránky. Najprv vzbudiť strach a potom ukázať iluzórnu možnosť, ako sa strachu vyhnúť.* Vykresliť predstavu trestajúceho boha a potom ukázať cestu, ako možno získať božiu priazeň. Nie je to metóda výlučne náboženská. Uzurpátori moci, tyrani, samovládovia, imperialisti, kolonialisti atď. ju používajú tiež. Vládnúca trieda vo feudalizme a kapitalizme mala v rukách prostriedok na duševné zastrašenie pracujúcich, čím bolo náboženstvo. Aby to dosiahla, musela podchytiť už detskú náklonnosť k strachu a trvale ju upevniť.

Strach je cit, ktorý je úzko spojený s obranou človeka. Vo fylogenetickom vývine ovládal sily sebazáchovy. Vystupoval bezprostredne pred priamym telesným ohrozením, pripravil fyziologicky organizmus k obrane, úteku alebo boju, t. j. k pozbaveniu ohrozenia. I dnes, pri účinnejších ochranných možnostiach pomocou rozumového poznávania a rozumového riadenia správania sa, strach vystupňovaný v afekt často ovládne myseľ človeka a strhne ju nazad na úroveň chovania sa zvierat. Strach ohromuje myslenie, nepripúšťa kritičnosť ani logiku. Môže pôsobiť vízie; o strachu sa hovorí, že má „veľké oči“, pozbavuje človeka vôle. Strach nutká k činom často nerozumným, škodlivým, niekedy priamo protichodným pôvodnému účelu: preventívnej ochrany. Keď vystúpi až v priamom nebezpečenstve a nie pred ním, môže spôsobiť záhubu. Človek v rozumovom poznaní a správaní sa má lepší ochranný prostriedok ako v takom konaní, ku ktorému nutká strach. Výchova človeka komunistickej epochy je výchovou bez strachu. Výchova bez strachu je dôležitou podmienkou zavrhnutia prežitkov, prijatia vedeckého svetonázoru a vypestovania pevného jednotlivca, konajúceho mravne nie zo strachu pred bohom, ale na základe vysokého spoločenského uvedomenia.

Biblia zdôrazňuje opak. „Bázeň božia je počiatkom múdrosti.“ „Boj sa boha, božieho hnevu.“ atď. možno čítať v biblii. V Starom zákone sú priame príkazy k telesným trestom detí! Napríklad state o tom, ako prorok Eliáš trestal deti. Kniha Sarah, 3,30 hovorí: „Kto svojho syna miluje, neustále mu dáva okúsiť prúty, aby nemusel na starosť chodiť k susedom.“ V našej výchove je bitie detí zavrhnutý disciplinárny prostriedok. Vzbudzuje strach, pestuje cit a afekt strachu. Vystúpi silne osobitne pri hrozbách, ktoré sú v náboženskej náuke také časté. Dieťa, ktoré často prežíva úzkosť a strach, skôr sa bude obávať i neskutocných hrozieb, ako dieťa, ktoré pozná strach v nepatrnej miere.

Ale samo škodlivé pestovanie detského strachu bez súčasného poučovania o viere nemusí ešte viesť a nevedie k náboženstvu. Aby k náboženstvu viedlo, k tomu dieťa potrebuje náboženskú výučbu. Náboženstvo malo veľký vplyv na zmýšľanie nás v minulosti. Prispelo podstatne k vzbudzovaniu a vypestovaniu strachu u detí. Detský strach sa spája s rozličnými predmetmi, zvieratmi, alebo konaním cudzích ľudí. Poznávanie detí v jaselskom veku (do 3 rokov) je konfúzne a málo selektívne. Podľa zákona asociácie predstáv vyvoláva podráždenie jednej oblasti mozgovej kôry v druhej podľa podobnosti (I. P. Pavlov). Ak sa u detí už poznajú, obyčajne konkrétny strach nespojí s abstraktným, môžu byť úplne ľahostajné k obrazom, scénam, dejom, v ktorých dospelí

vnímajú strach a hrôzu. Dieťa sa bojí toho, s čím už bolestivé skúsenosti má, alebo toho, čo mu ich pripomína. Okrem toho pestujeme strach v dieťati aj vtedy, keď je svedkom strachu dospelých alebo iných detí. Strašenie detí spojené s priamym ohrožením je veľmi škodlivé. Pre dieťa vychovávané pokiaľ možno bez strachu, čerti, poludnice, obri, strašidlá, tma atď. nie sú vyvolávačmi strachu. Všeobecne zdôraznený názor, že hrôzu vzbudzujúce obrázky, scény sú pre deti už samy škodlivé, je pravdivý len pokiaľ, pokiaľ sa týka detí vychovávaných v strachu.

Dieťa je veľmi citlivé na ohrozenie a je ľahko vyvolať v ňom strach. Je slabé, bezmocné a zvýšene dbá na bezpečnosť, ale je bez skúseností a poučenia a často koná nerozumne a nebezpečne.

Avšak pozbaviť ho raz navodeného strachu, je veľmi ťažké a zdĺhavé. V jaselskom veku jedinou cestou k odstráneniu strachu je: vzdialiť dieťa od predmetu, motívu, ktorý vyvolal strach a to okamžite, ako dieťa prejavilo známky strachu. *Preto pri výchove bez strachu je najdôležitejšia preventívna cesta.* Keď to nie je možné, miernime aspoň následky prežitého strachu.

U dospelých často pozorujeme rozumom neodôvodnený strach (napr. z hrmenia, prechodu širokého priestranstva a pod.). Tento strach z neškodných vecí, fóbia, je veľmi vytrvalý a vzdoruje rozumovým argumentom v detstve i v dospelosti a u detí sa podmieňuje a upevňuje práve zlým príkladom dospelých. Náboženská výchova sa opiera o pestovanie takýchto fobiózných predstáv. Naše kostoly sú plné obrazov vymyslených bytostí, hrôzostrašných scén, ktoré pestujú fobie. Veď čím iným sú predstavy čertov, diablov, trestajúcich bohov, pekelných scén a pod., ak nie vyvolávačmi fobií? Dieťa chráňme pred nimi! Buďme dôslední: chráňme deti v záujme ich duševného a telesného zdravia pred návštevou kostolov a prezeraním náboženských ilustrovaných kníh, pokiaľ sme ich neobrnlili proti strachu.

Deti môžeme oveľa užitočnejšie vychovávať k disciplíne a mravnosti bez strachu ako so strachom. Výchova strachom hamuje rozvoj rozumu popri iných vážnych škodách na vnímaní, pozornosti a pod. Výchova detí bez strachu je najúčinnjším nepriamym prostriedkom proti náboženským prežitkom a poverám.

ZÁVER

Deti vychovávané bez náboženstva nájdeme v hojnej miere u nás a aj v kapitalistických krajinách. Náboženská propaganda šírila o nich, že z nich vyrastú sebeckí, suroví dospelí bez morálky. Nič také sa nepozorovalo. Naopak! Dieťa, ktoré nepozná hrôzy náboženských predstáv a nie je vychovávané pod vplyvom hrozieb, ale vedené s pochopením, nemôže byť sebecké, nemravné, surové, ale kolektívne družné, zásadne dôsledne spravodlivé k sebe i druhým.

Dnes ešte nemožno úplne izolovať dieťa od zvyškov náboženských vplyvov. Deti vidia vykonávať cirkevné obrady od rodičov, dospelých, sú poučované vo viere. Starí rodičia ich učia modliť sa. Ale keď deti nie sú sústavne a opätovne vedené k náboženstvu, časom sa ojedinelé poučenia stratia a doznievajú v určitých prakticistických mechanistických spojeniach.

Najtvrdošijnejšie sa v myslí udržujú tie „ponaučenia“, ktoré sú spojené so strachom, ktoré majú fobióznny charakter. (Strach z tmy je typicky fobióznny. Chlapček vychovávaný rodičmi bez náboženstva sa tmy nebál. Ale priatelia a starí rodičia ho tmou postrašili. Povedali, že sú v nej „čerti“. Chceli len, aby sa v tme netúlal. Jeho odvaha v tme už nie je teraz taká, ako bývala. A dlho nebude, azda roky, a chlapec na tejto stope buduje aj v zložitejších otázkach — pri vytváraní svetonáhľadu.)

Náboženskému vplyvu, vplyvu viery v nadprirodzené bytosti možno predísť, ak sme dieťa dôsledne obrnili proti strachu. Dieťa nevychované strachom zavedieme do kostola. Bude mať plno otázok. Zodpovieme ich tak, ako to skutočnosť vyžaduje. Dieťa z obrazov, sôch, oltárov — i keď zanechajú v ňom dojem — náboženské dejiny ani náuku nevyčítá. Bude v nich vidieť obrazy ako v rozprávkových knižkách. Ukrižovanie, mučenie, odvliekanie do ohňa atď., ktoré vidíme na obrazoch v kostoloch, iste nie sú idylické predstavy. Ale pre malé dieťa — vedené pokiaľ možno bez strachu — nič neznamenajú. Ani o „čertoch“ a ich vlastnostiach nemusí mať dieťa predstavu. O čo je krajšia a zdravšia detská predstava sveta, keď nie je pokazená strachom! Dieťa vychované bez náboženstva by sa začudovalo, keby mu niekto povedal, že kdesi pod zemou alebo inde číhajú na neho nejaké bytosti, ktoré ho chcú „trestať“ alebo „odmeňovať“. K utrpeniu, smrti atď. nepridruží sa strach, nepokladá utrpenie, smrť atď. za „boží trest“. Nebudeme sa tu zaoberať rozborom rozporov v kresťanstve. Na prvý pohľad je zrejmé, že kresťanstvo sa skladá z prvkov, ktoré, keď sa v mysli zachytia, stávajú sa fóbiami, spôsobujú nutkanie k tomu, aby sa ich človek pozbavil. Zbaví sa ich najlepšie poznáním objektívnej pravdy o materiálnom svete, do podstaty ktorého človek čím ďalej tým viac preniká a presvedčuje sa, že nie sú veci nepoznateľné, len ešte nepoznané, že poznanie pomáha pretvárať a zlepšovať podmienky šťastného života na tomto svete a že posmrtný raj neexistuje.

Predškolský vek je veľmi dôležitý a vhodný pre utváranie základov budúceho svetonázoru a charakteru dospelého človeka. Preto mu treba venovať patričnú pozornosť v dvojakom zmysle: podporovať prvky budúceho vedeckého náhľadu na svet a vylúčiť vplyvy, ktoré priamo alebo nepriamo podporujú tvorbu komplexu citov a náboženských myšlienok. Nie je to jednoduché.

V každej rodine totiž — i mimo nej — na dieťa pôsobia mocné momenty, vedúce zámerné alebo živelne (podľa zamerania rodinnej výchovy) k podpore prvkov dôležitých pre formovanie budúceho materialistického náhľadu na svet. Zároveň však v mnohých rodinách nadväzujúcich ešte na náboženskú tradíciu, generačný proces tradície pôsobí aj negatívne. V takomto prípade je dieťa rozpoltené. Rozpoltenosť sa zvyšuje, keď dochádza k sústavnému zaučovaniu detí do náboženstva. Náboženská výchova detí predškolského veku potom priamo naráža na požiadavky duševnej hygieny.

Vnímavá a citlivá detská myseľ je bez skúseností. Prvé dojmy i poznatky húževnato prilipnú k citom a myslí, vplývajú často mocne na konanie dospelého človeka. Útľe deti treba dôsledne viesť na cestu pravdivého poznávania skutočného sveta a účinne ich chrániť pred iluzórnymi predstavami o svete, ktoré v konečných dôsledkoch vedú k náboženskému chápaniu — zvädzajú hľadať východisko z problémov tohto sveta mimo tohto sveta. Dieťa je nevedomé a čas detskej nevedomosti býva často poznamenaný zásahmi, ktoré sú v neskoršom veku hamovkou rozvíjania materialistického svetonáhľadu. Aby sme v tomto smere zabránili zbytočným komplikáciám v neskoršom veku, útľe deti treba obzvlášť chrániť pred zhubnými účinkami pestovania strachu, ktorý je spojený s niektorými kľúčovými tézami náboženstva, pred skresľovaním skutočností, morálnymi následkami a pod. Strach má dôležitú úlohu pri zakorenení niektorých náboženských predstáv u detí v predškolskom veku.

*

Náš výchovný cieľ musí predbiehať ďaleko dnešnú dobu. Deti predškolského veku vstúpia do života ako samostatní občania o 15--20 rokov a budú žiť a pracovať v komunistickej spoločnosti. Naše výchovné zariadenia predškolského veku — jasle a ma-

terské školy — mali by preto sústreďovať všetky deti a existencia týchto zariadení mala by sa chápať ako dôležitá zložka pre formovanie charakteru a svetonáhľadu budúcej generácie. Z tohto hľadiska treba im venovať starostlivosť pri vybavovaní učiteľskými kádrami. Veď prvé detské dojmy sú najsilnejšie. Tieto dojmy sa v mozgu zachovávajú na celý život a ustavične vplývajú na charakter, myslenie a správanie sa človeka. Centrálna mozgová sústava sa u detí vyznačuje veľkou plastičnosťou a vnímavosťou. V tejto súvislosti treba chápať Makarenkova: „Aký bude človek, to závisí hlavne od toho, akým ho urobíte do piateho roku jeho života.“